

ПИТАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

THE ISSUE OF THE DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN DURING DISTANCE LEARNING

У статті на основі теоретичного аналізу останніх досліджень розглядається проблема насильства щодо дітей, яка турбує всю світову спільноту й нашу державу зокрема. Особлива увага приділена питанням збільшення фактів домашнього насильства, які загострилися у зв'язку з упровадженням дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що найбільше потерпають від насильства, а саме від домашнього насильства, діти із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Наведені статистичні дані, які підтверджують збільшення проявів домашнього насильства в умовах карантинних обмежень. Відповідно до мети роботи, розглянуто чинники, які сприяють збільшенню фактів насильства в період самоізоляції та дистанційного навчання. Підкреслюється внормованість питань реагування на випадки насильства, які задекларовані в українських державних документах. Також відзначена роль закладів освіти як суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії випадкам насильства. Простежено нормативно-правові підстави щодо діяльності закладів освіти з означеної тематики. Звертається увага на актуальність відповідального ставлення педагогічних працівників до проблем щодо виявлення й ідентифікації дітей, які потерпають від домашнього насильства саме під час дистанційного навчання. Висвітлено авторський досвід із практики навчання педагогів питань захисту й протидії насильству щодо дітей та алгоритму реагування педагогічних працівників у ситуаціях виявлення таких фактів. Також проаналізовано певні прорахунки, які виникли в освітньому процесі під час дистанційного навчання щодо захисту дітей від проявів насильства. У висновках висвітлено необхідні напрями та заходи, що повинні здійснюватися в закладах освіти, щоб протидіяти та запобігати різному виду насильству щодо дітей і за участю дітей.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, жертва, складні життєві обставини, пандемія, дистанційна освіта,

алгоритм дій, самоізоляція, вразливі категорії сімей.

This article was based on theoretical analysis of recent research and it deals with the issue of violence against children that concerns the entire world and our country in particular. Special attention is given to the increase in domestic violence, which has been exacerbated by the introduction of distance learning during the spread of coronavirus infection COVID-19. On the basis of the analysis a conclusion was drawn that children from families in difficult life circumstances suffer the most from violence, namely from domestic violence. The statistical data included confirms the increase in the manifestations of domestic violence in the conditions of quarantine restrictions. In accordance with the purpose of the work, the factors that contribute to the increase of the issues of violence in the period of self-isolation and distance learning were addressed. The standardization of issues of response to cases of violence, which are declared in Ukrainian state documents, is emphasized. The article also notes the role of educational institutions as factors in the sphere of preventing and opposing cases of violence. The normative-legal bases concerning the activity of educational institutions on the specified subject are explored. Attention is drawn to the relevance of the responsible attitude of teachers to the problems of identifying children who suffer from domestic violence during distance learning. The author's experience in the practice of teaching violence against children prevention strategies to teachers and the algorithm of response of teachers in situations of detection of acts of violence are highlighted. The paper also analyzes some misestimations that arose in the educational process during distance learning to protect children from violence. The conclusions highlight the necessary directions and measures that should be taken in educational institutions in order to combat and prevent various types of violence against children and with the participation of children.

Key words: violence, domestic violence, victim, difficult life circumstances, pandemic, distance education, algorithm of actions, self-isolation of vulnerable categories of families.

УДК 159.9:316.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.20.36>

Байдик В.В.

к.психол.н.,
старший науковий співробітник
лабораторії прикладної психології
освіти
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної
роботи Національної академії
педагогічних наук України

Постановка проблеми. Насильство є одним із головних порушень прав людини, яке спричиняє шкоду здоров'ю, емоційному стану людини та її добробуту й водночас несе різні суспільні наслідки [1]. Проблема домашнього насильства є однією з найбільш гострих соціальних проблем світового суспільства, від якої страждають дорослі та діти. На жаль, не кожна сім'я спроможна виконувати свої головні функції, зокрема щодо забезпечення належ-

ного добробуту й виховання дітей. Насильство серед членів родини притаманне багатьом державам, незважаючи на їхній досвід і здобутки в законодавчій, політичній і фінансовій сферах. Ситуація з домашнім насильством в Україні все ще залишається табуйованим явищем, яке виходить на поверхню тільки тоді, коли приховувати проблему неможливо. Як свідчать дослідження, статистика Національної поліції та джерела масової інформації,

в Україні від насильства страждають найбільш вразливі верстви населення, особливо жінки та діти. Наявну в нашому суспільстві протягом багатьох років актуальну проблему загострила світова пандемія COVID-19. Про такі факти говорить і статистика звернень жертв до поліції, але це тільки верхівка айсберга, як зазначила урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко. Віднедавна науковці почали говорити про негативний вплив самоізоляції на психологічний стан людини, зростання агресії, нетерпимості й жорстокості серед членів родини. Погіршення економічної ситуації й страх перед невідомим вірусом підвищує рівень емоційної напруженості та кількість побутових конфліктів. Критерієм якості сімейних відносин, психологічним стресогенним чинником для багатьох родин також стала в умовах карантинних обмежень дистанційна освіта. Уразливість сімей посилюється непоодинокими випадками втрати батьками постійного доходу, неможливістю забезпечити дітей технічними засобами для дистанційного навчання, необхідністю пояснювати дитині навчальний матеріал і домашні завдання, труднощі з вимірюванням і перевіркою засвоєння знань. Більш за все проблеми загострилися в сім'ях, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі – СЖО), де взагалі зростає ризик незабезпечення першочергових потреб дитини, а саме: харчування, одягу, засобів захисту та належного догляду, медичної допомоги, безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Уперше на світовому рівні проблема сімейного насильства була висвітлена й актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок, оскільки саме жінки становили найбільш уразливу та незахищену групу, що страждала від насильства.

В Україні діє національне законодавство, яке регулює певні питання протидії насильству в сім'ї. З метою запобігання та протидії цьому ганебному явищу українська держава взяла на себе зобов'язання виконання низки міжнародних документів (Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок, Пекінська декларація тощо). За останні роки багато зроблено щодо приведення у відповідність до положень Конвенції національного законодавства у сфері запобігання та протидії насильству. Демократичним успіхом нашої країни можна вважати прийняття у 2017 році Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», розроблену Міністерством соціальної політики України «Концепції державної соціальної програми запобігання і протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року». Варто зазначити, що у зв'язку

з прийняттям нового Закону набули чинності зміни до Кримінального кодексу України, що визнають системне насильство в сім'ї злочином, таким чином ми маємо говорити про криміналізацію домашнього насильства. На захист прав дітей від різних видів насильства спрямовані інші нормативно-правові акти нашої держави (Постанови Кабінету Міністрів України, Накази Міністерства освіти та науки тощо), тому що захист дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення. Міжвідомча взаємодія всіх суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та ефективного реагування на факти насильства є одним із напрямів загальнодержавної соціальної профілактики. Отже, проблема домашнього насильства не нова, проте з часом відбуваються непередбачувані кризові ситуації, які вимагають додаткового вивчення та опрацювання цієї важливої проблематики. Таким викликом та випробуванням для світу стала ситуація з пандемією коронавірусної інфекції COVID-19, яка загострила проблеми домашнього насильства. Проблема ідентифікації та захисту дітей, які потерпають від домашнього насильства в умовах самоізоляції, карантинних обмежень залишається відкритою та малодослідженою.

Постановка завдання. Актуальність вищезазначеної проблематики, недостатність концептуальна її розробленість у сучасних реаліях зумовили мету роботи – проаналізувати й розкрити сутність і зміст роботи закладів освіти з питань ідентифікації та реагування на випадки насильства з особливою увагою до домашнього насильства щодо дитини в умовах дистанційного навчання в період поширення коронавірусної інфекції COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку варто спробувати та зрозуміти, що саме відбувається зараз в освіті, коли світова пандемія коронавірусу спричинила для всього світу таке важке випробування. Більшість країн принаймні на деякий час закрили всі заклади освіти. Україна також закрила всі заклади освіти для відвідування з 12 березня 2020 року, коли в країні починалася епідемія й було підтверджено перші випадки захворювання. Важливо зауважити, що, попри карантин, Міністерство освіти та науки надало рекомендацію не змінювати термін закінчення навчального року, тож усі заклади освіти мали завершити освітній процес до 1 липня. Запровадження карантину змінило життя кожного учасника освітнього процесу в Україні, ми змушені були пристосуватися до нових умов надання освітніх послуг, переходити на дистанційну форму навчання. Тема організації освітнього процесу була емоційно напруженою для всіх зацікавлених осіб: педагогів, батьків, дітей. Відбувся

перерозподіл ролей, коли значну роль у навчанні дітей відіграють батьки, опікуни, бабусі та дідусі, а також інші члени родини. Роз'яснення навчального матеріалу, контроль за його виконанням, комунікація з педагогами покладено саме на них. Батьки та всі вищевказані особи в багатьох випадках не мають відповідної педагогічної освіти, також у всіх дорослих різні стилі виховання. Значна частина навчального матеріалу була залишена для самостійного вивчення. Водночас у багатьох родинах у зв'язку із запровадженням дистанційного навчання загострилися матеріальні проблеми, не всі завдання можна виконувати на телефоні, тому діти могли потребувати ноутбуків чи комп'ютерів, які належали батькам. Якщо ж батьки також працювали дистанційно, це могло ускладнювати як навчання, так і роботу. Ще складнішою могла бути ситуація в сім'ях, де більше однієї дитини шкільного віку.

Ситуація в родинах із низьким соціально-економічним статусом, які належать до сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (далі – СЖО), зовсім ускладнилася, посилила освітню нерівність. Діти із сімей СЖО взагалі не мали або меншою мірою мали доступ до цифрових навчальних ресурсів (комп'ютера або ноутбука, високошвидкісного інтернету), а також до комфортного середовища для навчання, зокрема власної кімнати або столу, тихого особистого простору, підтримки батьків. Учні з вразливих категорій сімей мають право на безкоштовне харчування, якого вони були позбавлені під час дистанційного навчання, тому цей факт також створив додаткове фінансове навантаження на їхні родини. Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба назвав цифру 50 тисяч дітей, які повернулись додому з інтернатних закладів. Не всі родини, куди повернули дітей, як зазначив посадовець, можуть забезпечити їх їжею, навчанням і безпечними умовами проживання.

Такий процес, з одного боку, і знаходження дітей у закритому просторі з постійними оточуючими, з іншого боку, значно впливають на психоемоційний стан дитини (викликає страхи, паніку, низьку адаптацію дітей до проблем сьогодення тощо). Отже, у стресовій ситуації в людини виникають інтенсивні емоції різного забарвлення, переважно негативного. Їх складно контролювати, і через це є великий ризик або самому стати жертвою насильства, або стати кривдником. Ураховуючи всі перелічені обставини, дистанційне навчання може супроводжуватися підвищенням агресії як батьків до дітей, так і навпаки, як наслідок – домашнє насильство. Домашнє насильство може відбуватися не тільки з боку дорослих родичів до дитини, а й з боку дитини до дорослих, також між ровесниками – братами та сестрами.

Дані Національної «гарячої» лінії ГО «Ла Страда-Україна» вказують на збільшення кількості звернень, пов'язаних із домашнім насильством, у 2 рази. У лютому 2020 надійшло 1273 дзвінки, а за час карантину (з 12 березня по 30 червня) – 8 302 дзвінки. Національна дитяча «гаряча» лінія за період карантину з 12 березня по 30 червня 2020 р. отримала 31 533 звернення від дітей і про дітей [2]. Водночас не було зафіксовано значного зростання кількості викликів поліції щодо домашнього насильства, що також може бути пов'язане з тим, що жертви насильства більшу частину часу проводять в одному просторі з агресором, який може контролювати їхній доступ до засобів зв'язку. В умовах карантину в дітей зменшилася можливість звертатися за допомогою до інших. Тому є вкрай важливим переглянути алгоритми виявлення та реагування на жорстоке поведіння й насильство щодо дітей.

Навчальні заклади, згідно зі ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [5], виконують функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 р. № 658 чітко визначено алгоритм дій працівників освітніх закладів у разі виявлення фактів насильства: уповноважена посадова особа протягом доби інформує уповноважений підрозділ органу Національної поліції та службу у справах дітей (коли постраждалою особою та/або кривдником є дитина), забезпечує надання медичної допомоги (у разі потреби) та фіксує необхідну інформацію в журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі (закладу освіти) за типовою формою [6]. Механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у СЖО, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поведіння, прописаний у Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поведіння [4]. Усі ці нормативні акти не враховували ситуацію, яка склалася зараз в умовах пандемії. У виявленні фактів домашнього насильства має значення спостережливість педагогічних працівників закладу освіти, їхнє уважне ставлення до учасників освітнього процесу і здатність вчасно помітити тривожні симптоми в поведінці й настроях дітей [3]. Але ж як це здійс-

нити в умовах дистанційної освіти, коли учні не перебувають під наглядом педагогів, коли діти не спілкуються один із одним, коли працівники психологічної служби закладів освіти не мають можливості проводити ефективну профілактичну роботу. І тоді виникає питання: як переформувати цей край важливий напрям роботи, щоб забезпечити безпечне перебування дитини вдома на самоізоляції?

Одним із варіантів вирішення ситуації може бути проведення навчальних онлайн-семінарів для педагогів з метою опрацювання алгоритмів реагування, виявлення потреб і перенаправлення дітей, постраждалих від насильства в умовах дистанційного навчання. Мета такого навчання – розвинути психолого-педагогічну компетентність педагогічних працівників щодо ідентифікації та реагування на випадки насильства, визначення, які прояви в поведінці та видимі ознаки можуть сигналізувати, що дитина потерпає від будь-якої з форм насильства або є загроза його вчинення. Другим напрямом має стати просвітницька робота з дітьми, завданням якої буде звернути увагу дітей на розуміння, у якій формі може відбуватися насильство, як діяти в ситуації домашнього насильства в умовах карантину, куди можна звернутися за допомогою, якщо насильство відбувається з тобою або з оточуючими. Разом із просвітницькими завданнями окрему увагу потрібно приділяти навчанню дорослих і дітей, як підтримувати свій емоційний стан, угамовувати тривогу, напруження під час пандемії.

Саме таке онлайн-навчання для учнів і педагогів запровадила Громадська організація «Ла Страда-Україна» в межах всієї України. Проєкт відбувався завдяки підтримці Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і Міністерства освіти і науки України. З квітня по листопад 2020 року тренери національної тренерської мережі ГО «Ла Страда-Україна» проводили вебінари для педагогів та окремо вебінари для дітей на тему «Протидія та реагування на випадки насильства над дітьми в умовах дистанційного навчання в період COVID-19». У Луганській області, де також проводилося таке навчання, загалом було охоплено майже 400 педагогів і більше ніж 600 дітей. Якщо проаналізувати відповіді вчителів на початку заходу, яким чином ви можете помітити ознаки насильства щодо дітей в умовах дистанційного навчання, то в більшості випадків опитувані згадували про фізичні ознаки (синьці, подряпини, інші тілесні ушкодження, поганий вигляд, скарги на погане самопочуття). На другому місці серед ознак педагоги відзначали наявність тривоги, різкі зміни в поведінці та стилі спілкування дитини, страх, відмову включати камеру й мікрофон при спілкуванні. Лише поодинокі відповіді стосувалися таких «латентних» ознак

насильства, як втрата інтересу до навчання та іншої діяльності, невиконання домашніх завдань, погіршення успішності учнів, неуважність, забудькуватість на заняттях. Опитування показало, що, на жаль, іноді педагоги бачать лише явні зовнішні ознаки, ідентифікація насильства розуміється ними як словесна скарга дитини вчителю, чітке повідомлення від когось про факти насильства або якщо педагоги почують, побачать під час онлайн-навчання конкретні насильницькі дії батьків щодо дітей. Безумовно, якщо реагувати тільки на такі прояви насильства, то випадки будуть поодинокими. Як правило, домашнє насильство відбувається поза сторонніми очима, має «приховану» форму, особливо психологічну й економічну. Дуже часто самі постраждалі особи не розуміють, що над ними чиниться насильство, не варто очікувати, що дитина поскаржиться на своїх батьків. Тому саме спостережливість та уважне ставлення педагогів до дитини під час дистанційних уроків може допомогти запобігти та протидіяти насильству. Однак педагоги часто не знають усієї глибини й системності проблеми, тому, якщо навіть учитель помітив ознаки, необхідно з'ясувати їх причини: довірливо й конфіденційно спілкуватися з учнем/ученицею або його/її друзями і зробити це максимально тактовно, щоб своїми діями не погіршити його/її стан, не заподіяти додаткову травму. Важливо педагогу розуміти, що розмовляти потрібно дотримуючись відповідних правил спілкування з дитиною, яка потрапила в ситуацію насильства або загрозу його вчинення, адже саме від його тактовного втручання та своєчасної допомоги залежить безпека дитини. Навчання під час вебінарів саме на це було спрямовано.

Самоідентифікація особи як жертви психологічного, фізичного, сексуального чи економічного насильства є першим кроком до його зупинення. Під час онлайн-спілкування з дітьми важливо було для розуміння проблеми виокремити види насильства. Серед опитуваних учнів майже всі надавали ознаки фізичного насильства, практично половина учнів говорила про психологічне та сексуальне насильство й лише незначна кількість ідентифікували економічне насильство з боку батьків. На жаль, доводиться визнати, що застосування батьками «легких» потиличників, щипків, приниження, образ, ігнорування та зневаги в багатьох учнів не викликає занепокоєння, лише такі надзвичайні прояви, як фізична жорстокість, побиття, зґвалтування, убивство, уважають вони за факти насильства. Варто наголосити, що, згідно з новим Законом про домашнє насильство, постраждалою дитиною визнається не лише та, яка зазнала домашнього насильства, а й свідок (очевидець) такого насильства [5], і ця норма Закону не

була відома учням. Питання, куди можна звертатися за допомогою в разі ситуації домашнього насильства, не викликало ускладнень у дітей, рівень обізнаності про права постраждалих осіб виявився доволі високим. Більш критичною та неоднозначною для сприйняття дітей виявилася інформація, що діти так само можуть скоювати домашнє насильство, тоді це – дитина-кривдник. Багато хто з учнів уважає, що дії дітей, які вчиняють насильство, не підлягають відповідальності у зв'язку з неповноліттям, що мають нести відповідальність за них батьки. Окремим блоком навчання було опрацювання технік саморегуляції психічних станів з метою підтримки свого емоційного стану в умовах дистанційної освіти.

Висновки з проведеного дослідження.

Аналіз проблеми домашнього насильства дав змогу зробити висновки, що домашнє насильство – це проблема, яка стосується не тільки однієї людини, пари, чи сім'ї. Його причини пов'язані також з економічною ситуацією, кризовими непередбачуваними явищами, яким стала для всього світу пандемія коронавірусної інфекції COVID-19. Суттєву роль у вчиненні жорстокості до дітей відіграє необізнаність батьків щодо незаборонених і дієвих методів виховання дитини. Багато дорослих не розуміє, що застосування фізичного покарання свідчить про нездатність батьків донести свою думку до дитини словами. Розв'язати проблему насильства щодо неповнолітніх можна тільки в разі спільної роботи педагогів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей. Розуміючи необхідність комплексного протистояння цьому явищу, освітан-

ська спільнота цілеспрямовано повинна рухатися в напрямі підвищення обізнаності батьків та осіб, які їх замінюють, щодо ненасильницьких методів виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Забезпечення діяльності мобільних бригад соціально-психологічної допомоги як спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства : методичний посібник / за заг. ред. Н.В. Федорович. Київ, 2020. 190 с.

2. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / В.Л. Андрєєнкова, В.В. Байдик, Т.В. Войцях, О.А. Калашник та ін. Київ : ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.

3. Запобігання та протидія насильству : методичні рекомендації. Київ, 2018. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2018/5/22/mon.pdf> (дата звернення: 20.12.2020).

4. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.12.2020).

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172229.html (дата звернення: 20.12.2020).

6. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP180658.html (дата звернення: 20.12.2020).